

ÇOBANDEDE KÖPRÜSÜ'NÜN COĞRAFİ KONUMU VE ÖNEMİ**

* Hasbi SOYLU

Tarihî “Çobandede Köprüsü” Coğrafi Konum olarak Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum-Kars bölümünde, Erzurum iline bağlı, Köprüköy ilçe merkezinin bir km kadar doğusunda yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle “Çobandede Köprüsü” 1600-1700 metreler arasında uzanış gösteren Pasinler Ovası'nın doğusunda (1555 m. yükseltide) Aras Havzasına geçişteki en dar kıstak alanında kurulmuştur. Köprü Çobandede Dağı'nın güneyinde, Hasankale Çayı ve Bingöl Çayının birleşmesiyle oluşan Aras nehri'nin üzerinde yer almaktadır (Harita 1, Resim 1).

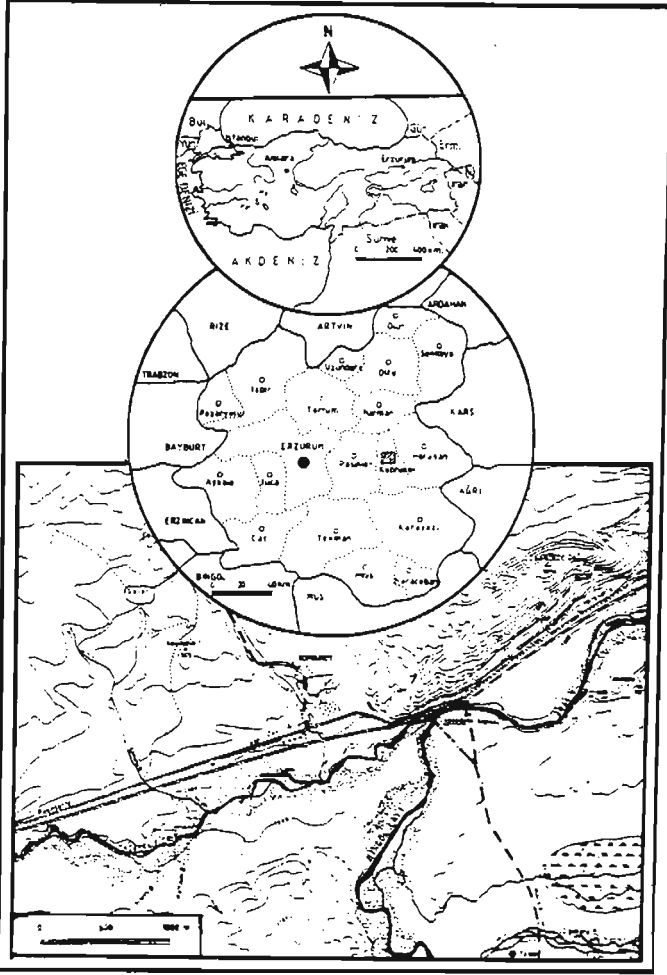
Pasinler Ovası ve çevresi hidrografik yönden Aras nehri havzası içinde yer alır. Akarsuyun ana kollarını Bingöl Çayı ve Hasankale Çayı oluşturur. Bingöl Çayı Bingöl Dağları'nın (3194 m.) kuzeybatı yamaçlarından kaynağını alır. Daha sonra Tekman havzasından geçer. Doğudan Karayazı ve çevresinin sularını drene eden Çıkılğan Dere'yi bünyesine aldıktan sonra kuzey-güney yönünde akışına devam ederek, Sakaltutan Dağı (3070 m.), Topçu Dağı (2695 m.) ve Aras Dağları'nı derince yararak Yağan yerleşmesi güneyinde Pasinler Ovası'na girer. Çobandede Köprüsü'ne kadar geniş bir yatak içerisinde menderesler çizerek akan akarsu bu köprü yakınında batıdan gelen Hasankale Çayı ile birleşir.

Hasankale Çayı ise, Pasinler Ovası'nın sularını drene etmektedir. Söz konusu akarsuyun su toplama havzasının genişliği 1420 km² kadardır¹. Pasinler Ovası'nı çevreleyen yüksek kesimlerden doğan ve ovanın sularını drene eden Hasankale Çayı Pasinler Ovasını batı-doğu istikametinde drene eden akarsular belli yörelerde, farklı şekilde adlandırılırlar. Erzurum şehrinin doğusunda yer alan Deveboynu eşliğinden Pasinler ilçe merkezine kadar olan alanın sularını toplayan Pusu Deresi, aynı ilçe merkezinin doğusuna geçtiğinde Hasankale Çayı adını alır. Yaklaşık Çobandede Köprüsüne kadar 20 km'lik bir mesafede bu adla akan akarsu Çobandede Köprüsü mevkiinde Bingöl Çayı ile birleşerek Aras Nehri adını alır (Harita 1). Çobandede Köprüsü'nden itibaren oldukça geniş bir yatak içerisinde akışına devam eder.

**Bu çalışma 2 Haziran 1997'de “Tarih ve Kültür Hayatımızda Çoban Köprüsü” Adli Paneli'nde bildiri olarak sunulmuştur.

Arş.Gör.Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.
ERZURUM.

¹ATALAY, E., BAYSAK, M., ERTÜRK, A., DIRİK, M., 1971, Pasinler Ovası Hidrojeolojik Etüt Raporu. T.C.Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı DSİ Genel Müd. Yeraltı Suları Daire Başkanlığı, Ankara.s.32.

Harita 1: Çobandede Köprüsünün Lokasyon Haritası.

Söz konusu akarsuyun yatak eğiminin az olması nedeniyle hızı azalır ve Aras nehri menderesler çizerek Horasan'a doğru yönelir. Horasan'ı geçtikten sonra hızlı bir akışa geçen nehir, dar ve derin bir vadi içerisinde oldukça uzun bir sahayı (Kağızman ve İğdir Ovası'nı) geçerek, kuzeyden Arpaçay'ı da bünyesine alarak Dil ucundan ülkemiz sınırları dışına çıkar. Kura nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne dökülür. Aras nehri, kaynağını aldığı Bingöl Dağlarından ülke sınırlarımız dışına kadar 548 km'lik bir mesafede akış gösterir. Aras nehri kaynağını aldığı ilk noktadan döküldüğü yer olan Hazar Denizi'ne kadar ise 1059 km'lik bir mesafede akış göstermektedir².

² Türkiye İstatistik Yıllığı, 1994, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s.12.

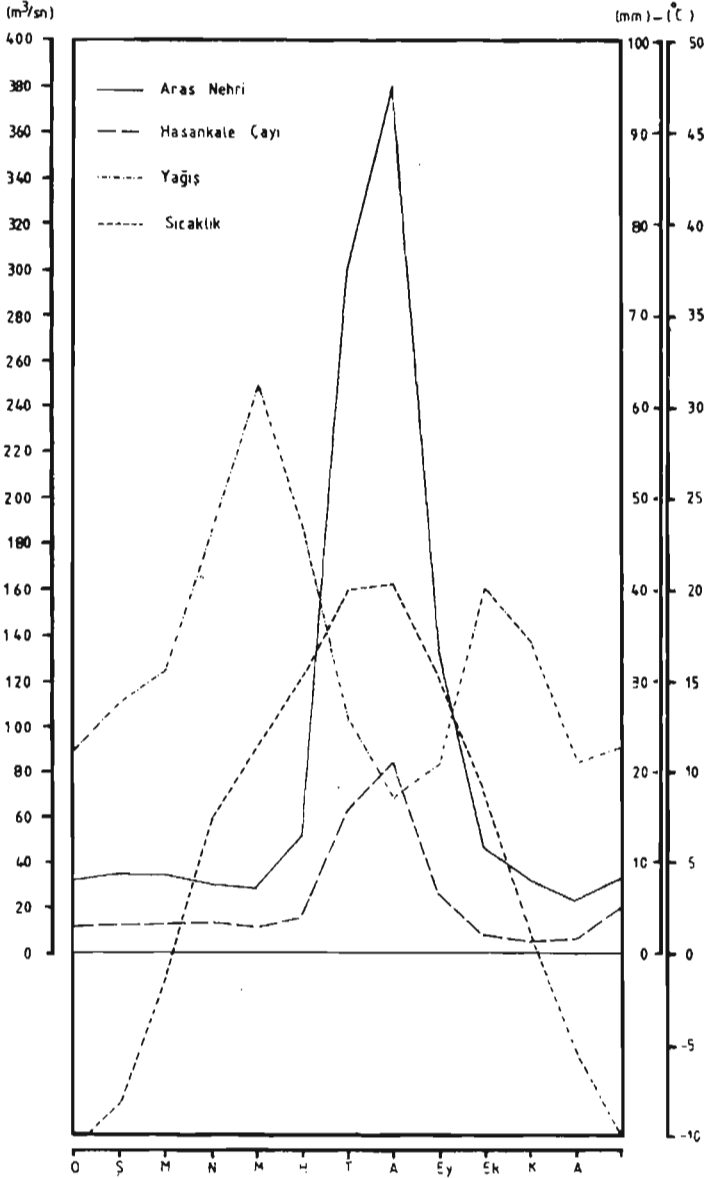
Tablo 1: Aras Nehri-Hasankale Çayı'nın Aylık Akım Değerleri ile Pasinler'in Yağış ve Sıcaklık Değerlerinin Karşılaştırması.

	R. Süresi ve Ölçüm Birimi	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Ortalama Akım
Aras Nehri (Çobandede)	1972-1980 (m ³ / sn)	31.9	34.4	33.0	30.5	29.5	53.2	298.7	381.1	134.7	47.8	32.0	23.0	94.5
Hasankale Çayı (Eğrimez)	1971-1989 (m ³ / sn)	10.3	11.5	11.1	12.3	10.3	15.7	62.8	38.8	27.8	3.4	2.8	3.6	24.0
Pasinler'de Ort. Aylık Yağış	1960-1990 (mm)	22.6	27.8	31.3	46.7	62.1	46.5	25.9	16.7	20.4	40.6	34.4	20.9	395.9
Pasinler'de Ort. Aylık Sıcaklık	1971-1990 (°C)	-10.5	-8.3	-1.7	7.3	11.8	15.7	20.0	20.1	15.9	9.2	1.8	-5.3	6.3

Kaynak: Akım : D.S.İ. Hidrometri istasyonlarının verilerinden ve Yağış-Sıcaklık : Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerine göre hazırlanmıştır.

Sahadaki akarsuların, aylara göre boşalttıkları ortalama su miktarını gösteren, akım değerleri incelendiğinde, başlıca şu özellikler tespit edilebilir: Bilindiği üzere kış mevsiminde yağışlar kar şeklinde düştüğünden akışa geçmez. Buna karşın, yazın karların erimesine bağlı olarak akımda bir yükselme olmaktadır. Ocak, Şubat, Mart aylarına ait bu akarsuların aylık ortalama akım debileri Aras nehri (Çobandede istasyonu) için 30-31 m³/sn, Hasankale Çayı (Eğrimez istasyonu) için 10-12 m³/sn arasında olduğu kaydedilir. Hatta bu dönemde Aras nehri ve Hasankale Çayı ve kollarında don olayının vuku bulunduğu bile görülür(Şekil 1). Mayıs ayı sonlarından itibaren ise sıcaklıkların artması, kışın düşen karların bu dönemde erimeye başlaması, yeraltına sızması, sulama faaliyetlerinin ve buharlaşmanın henüz asgari düzeyde olması gibi nedenlerle akımda ani bir artış görülür. Bu durumda ilkbahar aylarında düşen yağışların da etkisi görülmektedir.

Şekil 1: Aras Nehri-Hasankale Çayı'nın Aylık Ortalama Akım Değerleri ile Pasinler'in Yağış ve Sıcaklık Değerleri Arasındaki Karşılaştırma.

Pasinler Meteoroloji istasyonu' nun yağış değerleri ile Aras nehri (Çobandede istasyonu) ve Hasankale Çayı üzerindeki (Eğrimez istasyonu) akım istasyonlarının aylık ortalama akımlarını karşılaştırdığımızda akım ile

yağış arasında uyumsuzluğun olduğu görülür (Tablo 1, Şekil 1). Pasinler'de yağış Aralık ayından sonra Mayıs' a kadar hızlı bir şekilde artmasına rağmen akım eğrisi Hasankale Çayı ve Aras nehrinde aynı dönemde, önce bir yükselme sonra ise Mayıs ayına doğru bir düşme görülür. Bu durum, yağışın düşüş şeklinin sıcaklık ve yükselti gibi durumlara bağlı olmasıyla ilgilidir. Aralık-Mayıs aylarında bu akarsu havzasında yağış daha çok kar şeklinde düşmektedir. Havzaya düşen bu yağışlar, kış mevsimi boyunca sıcaklığın düşük olmasından dolayı akışa geçememekte buna bağlı olarak akımda yükselmenin görülmesine neden olmaktadır. Akım miktarında Haziran ayında başlayan yükselme Temmuz ayında da devam eder. Bununla birlikte Aras nehri ve Hasankale Çayı' nda akım miktarının maksimum seviyeye ulaştığı dönem Ağustos ayıdır. Ağustos ayında Hasankale Çayı'nın ortalama akımı $38.8\text{m}^3/\text{sn}$ iken, Aras nehrinde çok daha yüksek olup, $381.1\text{m}^3/\text{sn}'$ ye ulaşır. Bu dönemde düşen yağış miktarının fazla olduğu yıllarda akarsuların akım miktarı yükselmekte ve Çobandede Köprüsü bu taşkınlardan zarar görmektedir. Hatta, bir taşkın sonrası Çobandede Köprüsü 1729 yılında tamir görmüştür. İkinci kez yine köprü'nün bir taşkın sonucu hasar görmesiyle kemerlerdeki gözlerden biri yıkılmış 1872 'de tamir görerek bir gözü örülerek kapatılmıştır.³ Bu aydan sonra akımda ani bir düşüş izlenir (Şekil 1). Düşüşte sıcaklığın artması, yeraltına sızmanın fazlalaşması, karların eriyerek ortadan kalkması, buharlaşmanın azamî dereceye erişmesi, yağışların azalması ve tarımda yararlanmanın azamî dereceye erişmesi gibi etkiler başta gelir. En düşük akım değerleri Aras nehrinde $23.0\text{m}^3/\text{sn}$ ile Aralık ayında iken Hasankale Çayı'nda $2.8\text{m}^3/\text{sn}'$ lik debisi ile Kasım ayıdır. Bu aylardan sonra yağışların nispeten artması, sıcaklığın ve buharlaşmanın azalması gibi etkiler nedeniyle akımda hafif bir yükselme görülür.

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Erzurum, Trans-Kafkaslar ve İran üzerinden gelen tabii-tarihi yolların birbirine kavuştuğu, Anadolu'nun kapısı niteliğinde coğrafi alan üzerinde yer alır⁴.

Erzurum ve çevresinde 1256-1336 yılları arasında İlhanlı Devleti hüküm sürmüştür. Bu dönem içerisinde Erzurum valiler tarafından yönetilmiştir. İlhanlıların son hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra İlhanlı Devleti hızla çöküşe girmiştir. Yine bu dönemde bazı mimari hareketlerde hız kazanmıştır. Hasan Kale ve Çobandede Köprüsü Emir Çoban

³KONYALI, İ.H. 1960, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, Ercan Matbaası, İstanbul, s.439-440.

⁴PEHLİVAN, M., 1984, En Eski Çağlardan Urartular'ın Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi. Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, s.13.

Sulduz tarafından 1297 yılında inşa ettirilmiştir⁵. Çobandede Köprüsü ve Tercan'daki Mama Hatun Kervansarayı Akköprü (Kötür Köprüsü) bu devirden zamanımıza kalan abideler olmaktadır ki bu yapılar Şâhrah-ı Garbî'nin başlıca geçiş ve konaklama noktaları idi⁶. Bugünkü KöprükÖy kasabasının doğusunda yer alan Çobandede Köprüsü ve hemen yanındaki kervansarayın yaptırılmasıyla (1297) yerleşme çekirdeği teşekkül etmiştir. Böylece KöprükÖy adını hemen yanı başındaki bu tarihi Çobandede Köprüsünden almıştır⁷. Bir gözü yakın tarihlerde iptal edilerek içi doldurulan Çobandede Köprüsü, aslında 7 gözlü olarak inşa edilmiştir (Resim 1). Köprü'nün sivri kemerli sekiz ayağı vardır. İki taraftan kesme taştan yapılmış korkuluklar bulunur. Köprü'nün uzunluğu 220 m., genişliği ise 8.5 m.dir⁸.

Çobandede Köprüsü sadece Doğu Anadolu'nun değil, Kafkaslar, İran ve hatta Orta Asya'nın Batı Anadolu ve Avrupa ile bağlantı kurabilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu fonksiyonel özelliğini tarihin en eski çağlarından beri devam ettirmektedir⁸.

Tarihin çeşitli dönemlerinde askerî ya da ticarî amaçla kullanılmış olan bu tabii yol sistemi genelde, depresyonları izleyerek doğu-batı yönünde ve iki ana damar halinde varlığını sürdürmüştür^{9,10}. Bu tabii koridorun, Aras Vadisi bölümünde yer alan kasaba yerleşim sahası, batıda çok eski devirlerden beri Çin'den gelerek Trabzon'a kadar devam eden "İpek Yolu" ve özellikle İlhanlılar zamanında gelişen, Hamdullah Müstevhî'nin deyimi ile Şâhrah-ı Garbî, yani Batı Anadolu'yu; Kafkasya ve İran'dan gelerek, Karadeniz,

⁵SELEN, S.H., "Doğu Anadolu Yolları ve Manzaraları." Türk Coğrafya Dergisi.

Yıl:VI-VII. Sayı:IX-XII. Ankara. s.104.

⁶KONUKÇU, E., 1992. Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum. Ticaret ve Sanayi Odası. Yardım, Araştırma ve Geliştirme Vakfı. Ankara. s.77-423.

⁷SOYLU, H., 1996. KöprükÖy İlçe Merkezinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası.. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)erzurum.s. 53.

* Daha geniş bilgi için bakınız (GÜNDOĞDU,H.,1995.Erzurum ve Çevresinden Bazı Köprüler 11 Çobandede Köprüsü. Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Enst. Dergisi. Sayı:2,Erzurum).

⁸PEHLİVAN, M., 1984. a.g.e., s.16-23.

⁹ERİNÇ, S., 1953. Doğu Anadolu Coğrafyası. İstanbul Üniv. Yay. No:572. Ed. Fak. Coğr. Enst. Yav.No: 15. İstanbul, s.43-44.

¹⁰DOĞANAY, H., 1983. Erzurum'un Şehirsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Coğr. Böl. (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum. s.210.

Akdeniz ve Basra Körfezine geçen tabii yolların kavşak noktası olan Pasinler ve batısındaki Deve Boynu ensebesi ile Erzurum Ovası'na açılır¹¹.

Erzurum, Asya ve Avrupa arasında önemli geçiş noktası olan Anadolu'nun önemli geçiş kapısı idi. Ticarî, siyâsî, askerî sebepler bu şehrin her zaman ön planda yer almasına sebep olmuştur. Özellikle İlhanlılar zamanında "Şahrah-ı Garbî (Batı Anayolu)" Tebrizden başlamakta buradan Sivas, Malatya ve Kayseri bağlantısını da Erzurum sağlamakta idi. Çobandede Köprüsü bu önemini muhafaza etmiştir. Birçok seyyah ve görevli, doğu yolculuklarında sürekli olarak Erzurum yolunu tercih etmiştir. Diğer taraftan Tiflis ve Kars, Bağdat ve Tiflis, Revan ve Sivas, Tebriz ve Sivas yollarının kesiştiği yer de yine Erzurum oluyordu¹².

Bu seyyahlardan biri olan Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Çobandede Köprüsü için şu bilgi veriliyor: "Burayı Âl-i Çobandan bir hükümdar yaptırdığı için "Çoban Köprüsü" derler. Aras nehri üzerinde eleyim-i samâ (gökkuşağı) gibi kudret verici bir manzarası vardır;" derken köprü'nün muhteşem yapısından bahseder. Köprü'nün stratejik önemini belirtmek için "Paşa, üç günde bütün askerleri Çoban Köprüsü'nden geçirüp, Paşa da alayı ile geçti"¹³ demektedir.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse; Çobandede Köprüsü Anadolu'nun en eski Türk köprülerinden biri olarak özel bir değere sahiptir. Bu köprü Aras nehri üzerinde beşer kalemle yapılan bir nakış olarak varlığını devam ettirmektedir. Ancak, bugün (1997) bu köprü taşıt trafiğine kapatılmış olup, üzerinde çatlaklar ve yıkıkların bulunduğu bir görünüm arz eder. Ayrıca , Çobandede Köprüsü ve civarının deprem kuşağı üzerinde yer alması ve bu depremler sırasında zarar gördüğü göz önüne alınırsa şiddetli bir deprem sırasında köprü'nün tamamen yıkılması muhtemel görülmektedir. Gerekli restorasyon çalışmaları biran evvel yapılıp korumaya alınmalıdır. Aksi taktirde bu kıymetli tarihi turistik eser doğadaki dış etkilere karşı fazla dayanamayarak yok olup tarihe karışacaktır.

---

¹¹SÖZER, A.N., 1964, Erzurum Ovasında Tarihi Kır Yerleşmeleri. Türk Coğrafya Dergisi, Yıl:XVIII-XIX, Sayı:22-23, Ankara, s.204.

¹²KONUĞÇU, E., 1992, a.g.e., s.423.

¹³Evliya Çelebi Seyahatnamesi-Üçüncü Kitap-Mehmet Zillioğlu, Türçeleştirilen Zuhurî Danışmen, Zuhurî Danışmen Yayinevi, Kardeş Matbaası İstanbul, 1970, s.218.

KAYNAKÇA

- ATALAY, E., BAYSAK, M., ERTÜRK, A., DIRİK, M., 1971, *Pasinler Ovası Hidrojeolojik Etüt Raporu*. T.C.Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı DSİ Genel Müd. Yeraltı Suları Daire Başkanlığı, Ankara.
- DOĞANAY, H., 1983, *Erzurum'un Şehirselsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Coğr. Böl. (Basılmamış Doçentlik Tezi)*, Erzurum.
- ERİNÇ, S., 1953, *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İstanbul Üniv. Yay. No:572. Ed. Fak. Coğr. Enst. Yay. No: 15. İstanbul.
- GÜNDOĞDU, H., 1995, *Erzurum ve Çevresinden Bazı Köprüler ıı Çobandede Köprüsü*. Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Enst. Dergisi. Sayı:2, Erzurum.
- KONUĞÇU, E., 1992, *Selçülüklerden Cumhuriyete Erzurum*. Ticaret ve Sanayi Odası. Yardım. Araştırma ve Geliştirme Vakfı. Ankara.
- KONYALI, İ.H. 1960, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. Ercan Matbaası, İstanbul.
- PEHLİVAN, M., 1984, *En Eski Çağlardan Urartular'ın Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*. Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- SOYLU, H., 1996, *Köprüköy İlçe Merkezinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum.
- SELEN, S.H., "Doğu Anadolu Yolları ve Manzaraları." *Türk Coğrafya Dergisi*. Yıl:VI-VII. Sayı:IX-XII. Ankara.
- SÖZER, A.N., 1964. *Erzurum Ovasında Tarihi Kır Yerleşmeleri*. *Türk Coğrafya Dergisi*. Yıl:XVIII-XIX. Sayı:22-23. Ankara.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi-Üçüncü Kitap-Mehmet Zillioğlu*. Türçeleştirilen Zuhiri Danışmen. Zuhuri Danışmen Yayınevi. Kardeş Matbaası İstanbul. 1970.
- Türkiye İstatistik Yıllığı*. 1994. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Resim -1 Çobandede Köprüsü'nün Üstten Görünüşü Yapımı 1297 Erzurum

Resim -2 Çobandede Köprüsünden Bir Görünüm

Resim -3 Çobandede Köprüsü

Resim -4 "Tarih ve Kültür Hayatında Çoban Köprüsü" Adlı Panelden Bir Görünüm